

УДК 378:37.013.42:364.044.24

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-9208-2026-2-151-160>

BARRIER-FREE INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN GERMANY: FROM EARLY CHILDHOOD EDUCATION INSTITUTIONS TO UNIVERSITIES

БЕЗБАР'ЄРНЕ ІНКЛЮЗИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В НІМЕЧЧИНІ: ВІД ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО УНІВЕРСИТЕТІВ

Olena PROSKURNIAK,

Doctor of Psychological Sciences,
Professor,
Professor at the Department
of Special Pedagogy,
Psychology and Inclusive Education
Municipal Establishment "Kharkiv
Humanitarian Pedagogical Academy"
of the Kharkiv Regional Council
7, Rustaveli Lane, Kharkiv, 61000,
Ukraine

Олена ПРОСКУРНЯК,

доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри
кафедри спеціальної педагогіки і
психології та інклюзивної освіти
Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
пров. Руставелі, 7,
м. Харків, 61000, Україна

ponolena.2008@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8909-3834>

ABSTRACT

The article provides a comprehensive theoretical and analytical examination of the development of a barrier-free inclusive educational environment in Germany as a holistic, multi-level system covering all stages of education, from early childhood institutions to higher education. It is argued that the contemporary paradigm of inclusion within the European educational space is based on a shift from adapting the learner to the system toward transforming the educational environment in accordance with individual needs. The concept of a barrier-free environment is interpreted as an integrative characteristic that encompasses architectural, informational, digital, pedagogical, and socio-psychological dimensions. In the German context, barrier-free accessibility is considered a system-forming principle aimed at ensuring equal participation (Teilhabe) of all learners.

The study analyzes the specific features of organizing inclusive environments across different educational levels. In early childhood education, particular attention is paid to early integration, interdisciplinary collaboration among professionals, and the key role of the heilpädagogie in supporting child development and socialization. In the school system, emphasis is placed on differentiated instruction, individualized learning pathways, and the promotion of inclusive culture through teachers' professional practices. At the level of higher education, inclusion is implemented through institutional support mechanisms, flexible learning conditions, adaptation of assessment procedures, and the integration of digital technologies to enhance accessibility.

The findings demonstrate that the German model of a barrier-free inclusive educational environment is characterized by systemic coherence, continuity, and integration across educational stages, ensuring a consistent and inclusive learning trajectory. The article outlines the potential for applying relevant elements of the German experience within the Ukrainian educational context, particularly in terms of strengthening accessibility, improving teacher education, implementing universal design for learning, and fostering an inclusive culture at institutional and societal levels.

Key words: barrier-free environment, inclusive educational environment, inclusion, German education system, heilpädagogie, special educational needs, accessibility in education, universal design for learning, educational support, inclusive culture

Вступ. Сучасний розвиток освітніх систем відбувається в умовах глибоких суспільних трансформацій, пов'язаних із посиленням уваги до прав людини, соціальної рівності та визнання різноманітності як цінності. У цьому контексті змінюється сама логіка організації освітнього процесу: від орієнтації на стандартизовані моделі навчання – до створення умов, у яких кожна особистість має можливість реалізувати свій потенціал.

Одним із визначальних напрямів таких змін є формування безбар'єрного інклюзивного освітнього середовища. Його сутність полягає не лише у забезпеченні формального доступу до освіти, а у створенні умов для активної участі здобувачів освіти у навчальній, соціальній та комунікативній взаємодії.

Освітній простір у сучасному розумінні набуває рис гнучкої системи, здатної реагувати на індивідуальні освітні потреби, різні темпи засвоєння знань, культурні та психофізичні особливості здобувачів освіти. Така трансформація передбачає зміну ролі інституцій освіти – від трансляторів знань до середовищ розвитку.

Особливо показовим у цьому аспекті є досвід Німеччини, де інклюзивна політика реалізується послідовно та охоплює всі рівні освіти. Важливим є те, що безбар'єрність (*Barrierefreiheit*) розглядається не як допоміжна характеристика, а як фундаментальний принцип організації освітнього середовища.

Для України вивчення такого досвіду має стратегічне значення, оскільки дозволяє сформулювати науково обґрунтовані підходи до розвитку інклюзивної освіти в умовах сучасних соціальних викликів.

Проблематика формування інклюзивного освітнього середовища у сучасній педагогічній науці посідає вагомe місце та характеризується міждисциплінарністю підходів. Її дослідження охоплює педагогічні, психологічні, соціальні та управлінські аспекти, що зумовлює різноманітність наукових підходів до інтерпретації інклюзії та безбар'єрності.

В українському науковому просторі суттєвий внесок у розроблення теоретичних і методологічних засад інклюзивної освіти зробили такі дослідники, як А. Колупаєва [3], В. Сильов [5], І. Бех [1], Н. Софій [6], О. Савченко [4] та ін.

Зокрема, у працях А. Колупаєвої інклюзивна освіта розглядається як цілісна система організації навчального процесу, спрямована на забезпечення рівних освітніх можливостей через адаптацію середовища до потреб дитини. Авторка акцентує увагу на необхідності трансформації освітніх інституцій та переосмислення ролі педагога в умовах інклюзії [3].

В. Синьов досліджував питання психолого-педагогічного супроводу осіб з особливими освітніми потребами, підкреслюючи важливість індивідуалізації навчання та комплексного підходу до розвитку особистості [5].

У наукових працях І. Беха інклюзія розглядається через призму особистісного орієнтованого виховання, що передбачає створення умов для самореалізації кожного здобувача освіти [1].

Н. Софій акцентує увагу на практичних аспектах організації інклюзивного середовища, зокрема на підготовці педагогічних кадрів і формуванні інклюзивної культури в освітніх установах [6].

У німецькій педагогічній науці проблематика інклюзивного освітнього середовища розглядається у ширшому соціальному та філософському контексті. Вагомий внесок у її розвиток зробили U. Heimlich [9], G. Feuser [8], M. Schädler [11], H. Wocken [12].

Так, у дослідженнях U. Heimlich інклюзія аналізується як процес системної трансформації освіти, що передбачає відмову від сегрегаційних моделей та впровадження принципів спільного навчання. Автор підкреслює значення диференційованого підходу та ролі спеціальної педагогіки (Heilpädagogik) у підтримці освітнього процесу [9].

G. Feuser обґрунтовує концепцію спільного навчання (Gemeinsame Erziehung), в якій ключовим є принцип навчання всіх дітей у єдиному освітньому просторі незалежно від їхніх можливостей. Його підхід базується на ідеї спільної діяльності як основи розвитку [8].

У працях H. Wocken увага зосереджується на соціально-педагогічних аспектах інклюзії, зокрема на питаннях рівності та справедливості в освіті. Автор розглядає інклюзію як інструмент подолання соціальної нерівності [12].

M. Schädler досліджує бар'єри в системі вищої освіти та механізми їх подолання, акцентуючи увагу на необхідності створення безбар'єрного університетського середовища [11].

Спільною рисою німецьких досліджень є зміщення акценту з адаптації здобувача освіти до вимог системи на трансформацію самої освітньої системи відповідно до принципів доступності та участі (Teilhabe).

Попри значний обсяг наукових напрацювань, питання забезпечення безперервності інклюзивного освітнього середовища – від дошкільної освіти до університетів – залишається недостатньо дослідженим, що визначає актуальність подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Метою статті є комплексний теоретико-аналітичний розгляд особливостей формування безбар'єрного інклюзивного освітнього середовища в Німеччині як цілісної та безперервної системи на різних рівнях освіти – від закладів дошкільної освіти до університетів; визначення змісту та структурних компонентів безбар'єрності й інклюзії в німецькому освітньому контексті, а також узагальнення ефективних практик організації освітнього процесу з урахуванням особливих освітніх потреб здобувачів освіти з метою окреслення можливостей їх адаптації в системі освіти України.

Методи та методики дослідження. У процесі підготовки статті використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових та спеціально-педагогічних методів дослідження, що забезпечили цілісність аналізу проблеми формування безбар'єрного інклюзивного освітнього середовища в Німеччині. Теоретико-методологічну основу становили методи аналізу та синтезу наукових джерел українських і німецьких дослідників, що дозволило узагальнити сучасні підходи до трактування понять «інклюзія», «безбар'єрність» та «інклюзивне освітнє середовище». Застосування порівняльно-історичного методу дало змогу простежити еволюцію інклюзивних практик у різних рівнях освіти – від дошкільної до вищої – та виявити їх системну наступність у німецькій освітній моделі. Крім того, використовувався структурно-функціональний аналіз для визначення ролі окремих компонентів освітнього середовища та суб'єктів педагогічного процесу, зокрема вихователів, учителів і спеціалістів *Heilpädagogik*. Метод узагальнення дозволив сформулювати ключові тенденції розвитку безбар'єрної інклюзивної освіти та окреслити можливості адаптації німецького досвіду в українському освітньому контексті.

Результати та дискусії. У сучасній науковій інтерпретації безбар'єрність (*Barrierefreiheit*) виступає як комплексна характеристика освітнього середовища, що відображає ступінь його відкритості та доступності для різних категорій здобувачів освіти.

У німецькому контексті поняття *Barrierefreiheit* виходить за межі традиційного розуміння фізичної доступності та охоплює всі аспекти взаємодії людини з освітнім середовищем.

Реалізація безбар'єрності в освіті здійснюється через взаємопов'язані компоненти:

- просторовий вимір, який передбачає організацію фізичного середовища без перешкод;
- інформаційний вимір, що забезпечує доступність змісту навчання у різних форматах;
- цифровий вимір, пов'язаний із використанням технологій, адаптованих до потреб користувачів;

- педагогічний вимір, який охоплює варіативність методів навчання;
- соціально-психологічний вимір, що формує атмосферу прийняття та взаємоповаги [7, 10, 11].

Таким чином, безбар'єрність постає як основа функціонування інклюзивного освітнього середовища, а не як його додатковий елемент.

Інклюзивне освітнє середовище доцільно розглядати як цілісну систему взаємодії, що забезпечує рівноправний доступ до освітніх ресурсів і можливість повноцінної участі у навчальному процесі.

У німецькій педагогічній традиції акцент робиться на концепції участі (Teilhabe), яка передбачає активну залученість кожної особи незалежно від її індивідуальних особливостей [8, 9, 11, 12].

Серед ключових характеристик інклюзивного середовища можна виокремити:

- відкритість до різноманітності;
- здатність до адаптації;
- орієнтацію на індивідуальні потреби;
- підтримку освітньої автономії;
- партнерський характер взаємодії.

Інклюзія в цьому контексті постає як процес трансформації освітнього середовища, а не як пристосування окремих осіб до вже існуючих умов.

Початковий етап освіти відіграє ключову роль у формуванні інклюзивної культури. Саме в дошкільному віці закладаються базові моделі соціальної взаємодії, сприйняття відмінностей і толерантності.

У німецьких закладах дошкільної освіти широко використовується практика спільного виховання дітей з різними освітніми потребами. Освітній процес організовується таким чином, щоб забезпечити взаємодію, підтримку та розвиток кожної дитини.

Важливу роль відіграє міждисциплінарна співпраця фахівців, зокрема вихователів і хайльпедагогів (корекційних педагогів).

Хайльпедагог (Heilpädagogik) здійснює:

- оцінювання індивідуального розвитку;
- планування підтримки;
- корекційно-розвивальну діяльність;
- супровід адаптаційних процесів;
- взаємодію з родиною.

Це дозволяє забезпечити ранню підтримку та попередження можливих труднощів у подальшому навчанні.

На рівні шкільної освіти інклюзивний підхід набуває більш структурованого характеру. Освітній процес організовується з урахуванням індивідуальних освітніх траєкторій, що дозволяє враховувати різні рівні підготовки, темп навчання та особливості розвитку учнів.

Безбар'єрність у школі реалізується не лише через доступність інфраструктури, а й через:

- диференціацію змісту навчання;
- використання різних форм оцінювання;
- створення психологічно комфортного середовища.

Учитель у цій системі виконує багатофункціональну роль – організатора, наставника та посередника у взаємодії між учнями.

Сформоване в умовах шкільної освіти інклюзивне середовище не завершує процес освітньої інтеграції особистості, а виступає основою для подальшого освітнього та професійного розвитку. Саме на етапі переходу від загальної середньої освіти до професійної підготовки або навчання у закладах вищої освіти актуалізується питання збереження наступності інклюзивних практик та забезпечення безбар'єрності в нових освітніх умовах.

Важливим є те, що цей перехід супроводжується зміною не лише освітнього середовища, а й ролей здобувача освіти: від учня – до майбутнього фахівця. У зв'язку з цим інклюзивний підхід має трансформуватися, враховуючи професійну спрямованість навчання, підвищення рівня самостійності та необхідність інтеграції у ринок праці.

У німецькій системі освіти особливе місце в цьому процесі посідає дуальна професійна освіта (Ausbildung) та професійні школи (Berufsschule), які виступають проміжною, але надзвичайно важливою ланкою між шкільною та університетською освітою.

Система професійної освіти в Німеччині, зокрема дуальна модель Ausbildung, характеризується поєднанням теоретичного навчання у Berufsschule та практичної підготовки на підприємстві. У контексті інклюзії така модель створює додаткові можливості для інтеграції осіб з особливими освітніми потребами у професійне середовище.

Інклюзивний підхід у Berufsschule та Ausbildung реалізується через:

- адаптацію навчальних програм відповідно до індивідуальних можливостей здобувачів;
- поєднання теоретичних знань із практичним досвідом, що сприяє кращій соціалізації;
- індивідуальний супровід учнів у процесі професійного становлення;
- гнучкість організації навчального процесу.

Важливо підкреслити, що безбар'єрність у професійній освіті виходить за межі фізичного доступу і включає:

- доступність змісту професійного навчання;
- адаптацію виробничого середовища;
- підтримку комунікації на робочому місці;
- формування толерантного професійного середовища.

У системі Berufsschule важливу роль відіграють викладачі, які повинні володіти компетентностями диференційованого навчання та вміти адаптувати матеріал до різних рівнів підготовки.

Крім того, значущою є участь спеціалістів у сфері Heilpädagogik, соціальних педагогів та консультантів, які забезпечують:

- психолого-педагогічний супровід;
- підтримку у виборі професії;
- допомогу в адаптації до вимог ринку праці;
- взаємодію між навчальним закладом і роботодавцем.

Інклюзивність професійної освіти в Німеччині забезпечується також через державні програми підтримки, які передбачають:

- фінансування адаптованих навчальних місць;
- супровід осіб з інвалідністю під час Ausbildung;
- співпрацю з підприємствами, що готові створювати інклюзивні робочі умови.

Таким чином, система Ausbildung, Berufsschule виконує функцію ключової перехідної ланки, яка забезпечує:

- продовження інклюзивного освітнього досвіду після школи;
- формування професійної ідентичності;
- інтеграцію у ринок праці;
- підвищення рівня самостійності особистості.

Це дозволяє розглядати професійну освіту як важливий компонент безперервного безбар'єрного освітнього середовища.

У закладах вищої освіти інклюзія набуває системного характеру та реалізується через інституційні механізми.

До них належать:

- спеціалізовані служби підтримки;
- нормативно-правове забезпечення;
- адаптація освітніх програм;
- впровадження цифрових технологій.

Особлива увага приділяється врахуванню індивідуальних потреб студентів, що реалізується через:

- гнучкі умови оцінювання;
- альтернативні форми виконання завдань;
- використання технічних засобів підтримки;
- консультативний супровід.

Таким чином, університетське середовище формується як простір, що підтримує академічну та соціальну інтеграцію студентів.

Висновки. Інклюзивне освітнє середовище в Німеччині характеризується системністю, багаторівневістю та орієнтацією на безбар'єрність як базовий принцип. Його ефективність забезпечується поєднанням державної політики, професійної підготовки кадрів та інституційної підтримки.

Для України особливо цінність становлять:

- забезпечення безперервності інклюзивної освіти;
- розвиток кадрового потенціалу;
- впровадження універсального дизайну навчання;
- формування інклюзивної культури.

Застосування цих підходів сприятиме створенню сучасної, доступної та ефективної системи освіти.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження безбар'єрного інклюзивного освітнього середовища в Німеччині доцільно спрямувати на вивчення його як цілісної міжрівневої системи, що охоплює дошкільну, шкільну, професійну та вищу освіту. Особливо актуальним є аналіз забезпечення безперервності інклюзивної освітньої траєкторії здобувача освіти під час переходу між різними рівнями освіти.

Важливим напрямом є дослідження ефективності реалізації принципів безбар'єрності в умовах цифровізації освіти, а також ролі міждисциплінарної взаємодії педагогів і фахівців *Heilpädagogik* у супроводі осіб з особливими освітніми потребами.

Окремої уваги потребує порівняльний аналіз німецького досвіду та можливостей його адаптації в українській освітній системі.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання в умовах інклюзії. Київ : Либідь, 2017. 280 с.
2. Дубосар В. В. Інклюзивно-освітні центри закладів освіти: організаційні аспекти. Львів : Світ, 2024. 236 с.
3. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: теорія і практика. Київ : Педагогічна думка, 2019. 308 с.
4. Савченко О. Я. Педагогіка загальної середньої освіти в умовах інклюзії. Київ : Генеза, 2021. 312 с.
5. Синьов В. М. Спеціальна педагогіка та інклюзивне навчання. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 352 с.
6. Софій Н. З. Організація інклюзивного навчання. Київ : Плеяди, 2020. 224 с.
7. Ahrbeck B. Inklusion: Eine Kritik. Stuttgart : Kohlhammer, 2014. 240 S.
8. Feuser G. Gemeinsame Erziehung von Kindern mit und ohne Behinderung. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2011. 280 S.
9. Heimlich U. Inklusion und Sonderpädagogik. Stuttgart : Kohlhammer, 2016. 312 S.
10. Hinz A. Inklusive Bildung: Grundlagen und Perspektiven. Weinheim : Beltz Juventa, 2012. 298 S.
11. Schädler M. Barrierefreiheit und Teilhabe in Bildungssystemen. Berlin : Springer VS, 2019. 310 S.
12. Wocken H. Das Haus der inklusiven Schule. Hamburg : Feldhaus Verlag, 2013. 256 S.

References

1. Bekh, I. D. (2017). Osobystisno orientovane vykhovannia v umovakh inkluzii. Kyiv: Lybid. 280 p.
2. Dubosar, V. V. (2024). Inkluzyvno-osvitni tsenry zakladiv osvity: orhanizatsiini aspekty. Lviv: Svit. 236 p.
3. Kolupaieva, A. A. (2019). Inkluzyvna osvita: teoriia i praktyka. Kyiv: Pedahohichna dumka. 308 p.
4. Savchenko, O. Ya. (2021). Pedahohika zahalnoi serednoi osvity v umovakh inkluzii. Kyiv: Heneza. 312 p.
5. Syniov, V. M. (2018). Spetsialna pedahohika ta inkluzyvne navchannia. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova. 352 p.
6. Sofii, N. Z. (2020). Orhanizatsiia inkluzyvnoho navchannia. Kyiv: Pleiady. 224 p.
7. Ahrbeck, B. (2014). Inklusion: Eine Kritik. Stuttgart: Kohlhammer. 240 p.
8. Feuser, G. (2011). Gemeinsame Erziehung von Kindern mit und ohne Behinderung. Frankfurt am Main: Peter Lang. 280 p.
9. Heimlich, U. (2016). Inklusion und Sonderpädagogik. Stuttgart: Kohlhammer. 312 p.
10. Hinz, A. (2012). Inklusive Bildung: Grundlagen und Perspektiven. Weinheim: Beltz Juventa. 298 p.
11. Schädler, M. (2019). Barrierefreiheit und Teilhabe in Bildungssystemen. Berlin: Springer VS. 310 p.
12. Wocken, H. (2013). Das Haus der inklusiven Schule. Hamburg: Feldhaus Verlag. 256 p.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено комплексне теоретико-аналітичне дослідження особливостей формування безбар'єрного інклюзивного освітнього середовища в Німеччині як цілісної, багаторівневої системи, що охоплює всі ланки освіти – від закладів дошкільної освіти до університетів. Обґрунтовано, що сучасна парадигма інклюзії в європейському освітньому просторі базується на переході від моделі адаптації здобувача освіти до вимог системи до моделі трансформації освітнього середовища відповідно до індивідуальних потреб особистості. Розкрито сутність поняття безбар'єрності як інтегративної характеристики освітнього простору, що поєднує архітектурний, інформаційний, цифровий, педагогічний і соціально-психологічний компоненти. Визначено, що в німецькому контексті безбар'єрність виступає системоутворювальним принципом організації освіти, спрямованим на забезпечення рівноправної участі (Teilhabe) кожного здобувача освіти.

Проаналізовано специфіку організації інклюзивного середовища на різних рівнях освіти. Зокрема, у закладах дошкільної освіти акцент зроблено на ранній інтеграції дітей з різними потребами, міждисциплінарній взаємодії фахівців та провідній ролі хайльпедагога у процесах розвитку і соціалізації дитини. У шкільній освіті підкреслено значення диференційованого навчання, індивідуальних освітніх траєкторій та формування інклюзивної культури через педагогічну діяльність учителя. У закладах вищої освіти інклюзія реалізується через інституційні механізми підтримки студентів, адаптацію навчального процесу, впровадження цифрових технологій та забезпечення гнучкості освітніх програм.

Доведено, що німецька модель безбар'єрного інклюзивного середовища характеризується системністю, наступністю та інтегрованістю, що забезпечує безперервність освітньої траєкторії особистості. Узагальнено перспективні напрями використання німецького досвіду в українському освітньому просторі, зокрема

щодо розвитку безбар'єрності, удосконалення підготовки педагогічних кадрів, запровадження універсального дизайну навчання та формування інклюзивної культури в суспільстві.

Ключові слова: безбар'єрність, інклюзивне освітнє середовище, інклюзія, освітня система Німеччини, хайльпедагог, особливі освітні потреби, доступність освіти, універсальний дизайн навчання, педагогічна підтримка, інклюзивна культура.

Дата першого надходження статті до видання: 21.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)